

2.1. A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET KORSZAKOLÁSA ÉS KORSZAKAI

A nyelvek élete is időhöz és térhez kötődik. Eligazodni mindkettőben csak úgy tudunk, ha viszonyítási pontok állnak rendelkezésünkre. Az időben való eligazodáshoz fontos eseményeket jelző évszámok (a magyarság szempontjából pl. 895, 1526, 1848, 1920) jelentik a viszonyítási pontokat. Minthogy a nyelvek történetének a változása összefügg a beszélő- és nyelvközösségek történetének a változásával, a nyelvtörténeti korszakokat az adott közösség gazdasági, politikai, kulturális történetének a nyelvhasználatot nyilvánvalóan befolyásoló legfontosabb eseményei alapján szokás megállapítani. Ne feledjük azonban: egy-egy korszakhatár nem jelent éles határvonalat a nyelvek életében, mert a nyelv nem szakaszosan (ahogy a történelemben ez nem is ritkán előfordul), hanem folyamatosan változik. Így tehát a nyelvtörténeti korszakok kezdő évszámai csupán az egy irányba mutató, fontos nyelvi változásokat indukáló történelmi folyamatok megindulását vagy megindulási lehetőségüknek mintegy szimbolikus voltát jelzik. (Így például a magyar honfoglalásnak nem azonnali „eredménye”, hanem csupán következménye a magyarság letelepedése, a kereszténység fölvétele, a nyugati latinos kultúrkörbe való kapcsolódása, a szláv nyelvekkel és a latinnal való szoros kapcsolat létrejötte, s mindezeknek számos nyelvi folyománya.) A nyelvtörténeti korszakolásra a nyelvek történetében való eligazodás céljából van szükség. A nyelvtörténeti korszakolás alapja a nyelvi és időbeli megkülönböztethetőség a nyelvek életében. A nyelvtörténeti korszakok tehát nyelvészeti érvekkel is megalapozható és időbelileg is elkülöníthető történeti periódusok. A tőlünk is követett kombinált kritériumrendszer mögött – amelyben a nyelvi és nyelven kívüli szempontok kölcsönösen kiegészítik egymást – szociopragmatikai nyelvváltozás-elméleti szemlélet áll (vö. BÁRCZI 1950, BENKŐ 1964, ROELCKE 2003).

A fentiekből következőleg a nyelvtörténeti korszakoláshoz két kérdéskört szükséges tanulmányoznunk: mi történt **a nyelvvel** és mi történt **a nyelvben**? Azaz milyen változások következtek be egyrészt **a nyelv helyzetében**, másrészt pedig **állapotában**. Konkrétabban fogalmazva: melyek az adott nyelvközösség életében bekövetkezett azon („nyelven kívüli”) események, folyamatok, amelyeknek nyilvánvaló nyelvi következményei voltak/vannak? Illetőleg: melyek azok a nyelvi (tehát „nyelven belüli”) változások, amelyek a szóban forgó folyamatokkal, eseményekkel összefüggenek?

Az alábbiakban éppen ezért **a magyar nyelvközösség történetét** a nyelvi változások szempontjából legfontosabb következményű történeti eseményekre szo-

rítkozva külön fejezetben mutatjuk be (a magyar nyelv változásának fontosabb tényeit a tüzetes részben olvashatjuk). Magyar nyelvközösségen a magyar beszélők közösségét értjük. Az anyanyelvközösséget a közös anyanyelv ismerete és használata jellemzi és tartja össze.

A magyar nyelvtörténet korszakai

Bevezető megjegyzések: 1) A magyar nyelvtörténet kutatója **nem a magyar nyelv eredetét, hanem kialakulásának és további formálódásának a történetét** vizsgálja. Az eredetvizsgálat a történeti összehasonlító nyelvészet hatáskörébe tartozik, s több évszázad óta tudományosan igazolt tény, hogy a magyar a finnugornak nevezett nyelvekkel rokon. (Hogy antropológiai értelemben kikkel rokonok a magyarok, annak eldöntése nem nyelvtudományi feladat.) – 2) A magyar nyelvtörténetírás hosszú évtizedeken át számolt „előmagyar kor”-ral is, amelyet e szerint az uráli, a finnugor és az ugor „együttélés korszakai” alkottak. Minthogy azonban az előmagyarnak nevezett korban, tehát a magyar előtti korban „a későbbi magyar nyelv még nem létezett” (PAPP ISTVÁN 1968/2014: 15), a magyar nyelvnek csupán előzményeiről beszélhetünk. Magyar nyelv azóta van, amióta az ezt a nyelvet beszélő közösség nyelvi tudatára ébredt. Ez pedig akkor következett be, amikor ez a közösség egyetlen rokon nyelvi közösséggel sem állt már (intenzív) kapcsolatban. – 3.) De nem megokolt leendő rokonnyelvek együttéléséről sem beszélni az alapnyelvekről szólván. – 4) A nyelvtörténeti korszakok számadatai úgy értendők, hogy a magyar nyelv becsült életkorát munkahipotézisként 3000-nek vettük (ennél századokkal több és kevesebb is lehet; de l. alább RÓNA-TAS hipotézisét). Ez hozzávetőleges becslés, ahogy minden ilyen esetben lenni szokott. Tartsuk mindig szem előtt, hogy „semiféle világos kronológiai határ” nem húzható meg alapnyelv és leszármazott nyelv között (HERMAN 2003: 87). Érdekességként említésre méltó, hogy a latin nyelv beszélt anyanyelvként a maga mintegy másfél évezredével (a Kr. e. 7. századtól a Kr. u. 8. századig; ADAMIK 2009: 23) rövid életű volt a magyarhoz képest.

Az ősmagyar korról: a korszak eleje a magyar nyelv önállósodásának ideje, vége pedig a honfoglalás lezárulta. A többségi vélekedés szerint magyar nyelvről a Kr. előtti 1000 év körüli századoktól beszélhetünk. RÓNA-TAS ANDRÁS megvizsgálta a korai hangváltozások relatív kronológiáját az ugor kortól a török nyelvekkel való találkozásig, s ennek alapján módosította az ugor alapnyelv felbomlásának és az ősmagyar kor kezdetének a föltehető idejét. Eszerint az ugor alapnyelv a Kr. e. 3000 és 2000 között bomlott fel, tehát az ősmagyar kor kezdetül a Kr. e. 2000 javasolható (2011: 3). Ezzel mintegy ezer évvel előbbre teszi a magyar nyelv kialakulása folyamatának a kezdetét. Ha abból indulunk ki, hogy hozzávetőlegesen félezer év lehet szükséges egy népesség nyelvének az önállósulásához (l. HERMAN 2003: 18), akkor a szóban forgó kronológiát alapul véve a magyar nyelv életkora nagyjából három és fél ezer évre tehető. E szerint a magyar nyelv önállósodása legalább félezer évvel korábban is végbemehetett, mint ahogy eddig tartották.

Magyaroknak a Kárpát-medencében való megjelenése nem honfoglalással, tehát 895-tel kezdődött, s nem egyszeri, tömeges megjelenésként írható le. Ezt bizonyos tárgyi és népi előzmények valószínűsítik, illetőleg igazolják. „A magyar honfoglalásról a 19. században kialakult romantikus történeti képet időszerű tehát újragondolni, és komolyan számolni azzal a realitással, hogy a magyarok legkésőbb a 9. század közepe tájától jelen vannak a Kárpát-medencében, és katonailag is egyre inkább számításba vehető (és veendő) erőt képviselnek. A magyar honfoglalás nem egyetlen, menekülésszerű aktus, hanem olyan, a korabeli »médiá« számára szinte észrevétlenül zajló, több évtizeden át húzódó eseménysor, amelynek a 895–896. évek történései nem a kezdő, hanem a befejező eseményei!” (SZŐKE 2015: 38; 862-ben említi egy nyugati forrás magyarok Kárpát-medencei jelenlétét: SZŐKE i. m. 37). Ennek értelmében 895-öt tekintjük jelképes nyelvtörténeti korszakhatárnak. Tudván azt, hogy a végleges letelepedés folyamata még tovább tartott. Az ősmagyar kor tehát hozzávetőlegesen 1900 évnyi időszakot jelent (63%). Megjegyzés: LÁSZLÓ GYULA régész elmélete szerint kettős honfoglalásról beszélhetünk (2004). Az ezen elmélet szerinti első 670 körül volt (griffes-indás kultúra). A kérdéshez többen is hozzászóltak pro és kontra. Ezek összefoglaló áttekintését I. FARKAS R. Z. 2011 és ROMSICS 2014. Ehhez kapcsolódóan jelezzük, hogy a történész TÓTH ENDRE szerint „nem térhetünk ki a kettős honfoglalás említése elől. Nem érvelek sem az elképzelés mellett, nem is vitatom, a vizsgálatát viszont mellőzhetetlennek tartom” (2014: 790).

Az alábbiakban vázlatosan bemutatjuk a nyelvtörténeti korszakokat a rájuk leginkább jellemző nyelvi (= B) és a nyelvhasználatot befolyásoló (= A) nyelven kívüli tények megnevezésével.

Ősmagyar kor: Kr. e. 1000 (vagy 1500) körülől Kr. u. 895-ig, a honfoglalásig. Ez hozzávetőlegesen 3000 (vagy 3500) évet jelent: 63% (vagy 68%). Ebben a korszakban a magyar nyelv a változó szállásterületű törzsi nyelvjárással beszélt nyelvben élt.

Ómagyar kor: 895-től 1526-ig, a mohácsi csatavesztésig. Ez 631 év (21% vagy 18%). A) Megkezdődik a magyar nyelvű szóbeliség és az írásbeliség egymás mellett élése. A földrajzilag kötött, tehát területi nyelvjárással rendszere kialakul és véglegesül. – B) A tövéghangzók eltűnnek, a névutók raggá válása lezárul, az igeikötő-használat kiterjed. Kialakul az összetettmúltidő-rendszer és az összetett jövő idő. Új szófajként jelentkeznek a névelők és névutók. Újfajta nyelvi választékosság jön létre (a latin egyházi nyelvhasználat mintájára), s mutatkoznak az írott nyelvi egységesülés első jelei (kódexirodalom, királyi udvar, kancelláriák).

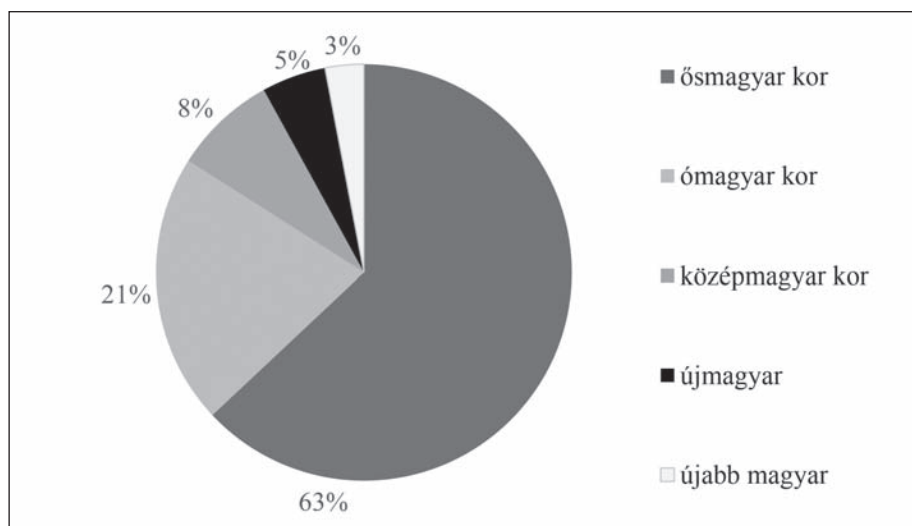
Középmagyar kor: 1526-tól 1772-ig, Mohácstól a felvilágosodás magyarországi határvonaláig. Ez 246 év (8,2% vagy 7%). A) A reformáció és a könyvnyomtatás a nyilvános magyar nyelvhasználat színtereinek nagy arányú bővülését és presztízsének növekedését hozza. Az írott nyelvi egységesülés előrehalad, a ma-

gyar nyelvvel való tudatos törődés értelmiségi hagyománnyá válik: a magyar nyelvvel való foglalkozás, a magyar nyelv kutatása és leírása kezdetét veszi. – B) Egyszerűsödik a múltidőrendszer, kiépül a névutórendszer.

Újmagyar kor: 1772-től 1920-ig, a felvilágosodás magyarországi határvonától az I. világháborút a magyarság számára lezáró trianoni békediktátumig. Ez 148 év (4,95% vagy 4,2%). A) Az írott nyelvet standardizálják. Kiteljesedik a szakmák és a tudományok magyar nyelvűsége (létrehozzák az anyanyelvi nomenklatúrákat és terminológiákat). Az írott köznyelv terjed (általános tankötelezettség). A magyar nyelv belső rétegzettségét az írott köznyelv mint nyelvi eszmény és az anyanyelv iránti tudatos hűség fogja össze. A magyar 1844-ben az ország hivatalos nyelvává válik. – B) A belső migráció nyomán s Budapest nagyvárossá válásával nyelvjárás-keveredés és a beszélt köznyelv formálódása következik be (az utóbbi a polgári társalgás nyelve alapján). Új, városi népnyelvek jönnek létre.

Újabb magyar kor: 1920-tól napjainkig, tehát (egyelőre) 2016-ig. Ez 96 év (3% vagy 2,7%). A) A távközlés, az elektronikus információáramlás és kommunikáció, a globalizáció, valamint az angol nyelv térhódítása gyors nyelvhasználati és nyelvi szemléletbeli változást is hoz. – B) A nyelvjárások pragmatikai és rendszertani visszaszorulása felgyorsul. Kialakul a regionális köznyelviség. Létrejönnek az ún. állami nyelvváltozatok, s erősödőben van szétfejlődésüknek a tendenciája. Terjed az írott beszéltnyelviség.

A nyelvtörténeti korszakok közötti időtartambeli különbségeket az alábbi kördiagrammal szemléltetjük.

2. ábra: A magyar nyelvtörténeti korszakok

A magyar nyelvtörténetből hozzávetőlegesen 1900 (2500) év esik a nyelvemléktelen ősmagyar korra (63% vagy 68%), s mintegy 1700 év az összes többi nyelvtörténeti korszakra (37% vagy 32%). A szám adatok alapján nyilvánvaló, miért az ő- és az ómagyar korhoz kötődnek a legnagyobb mérvű és súlyú változások: mert e két korszak a maga kb. két és fél (három) ezer esztendejével a magyar nyelvtörténet túlnyomó többségét, mintegy 85%-át teszi ki. Figyelembe veendő természetesen az is, hogy az írásbeliségnek, majd pedig az írott köznyelvnek a megjelenésével és elterjedésével fontos egységesítő és konzerváló tényezők jelentek meg a magyar nyelv életében is.

FIGYELEM!

A legújabb, a fentebb közölthöz képest némileg finomított korszakolási javaslatunk szerint

a magyar nyelv történetének korszakai az ősmagyar kor, az ómagyar kor, a középmagyar kor és az újmagyar kor.

Az ősmagyar és az ómagyar kort a szakirodalom alkorszakokra (korai és kései ő- és ómagyar kor) tagolja, s hasonló megoldással találkozunk más nyelvek történetének korszakolásában is. Ezt követve vonjuk össze az új és az újabb magyar kort új magyar korrá úgy, hogy az újmagyar korból korai újmagyar (1772–1920), az újabb magyar korból pedig kései újmagyar kor (1920-tól) lesz (részletesebben lásd Magyar Nyelv 2017: 129–144).